

-
6. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України. *Український інститут майбутнього*. URL: <http://surl.li/fwhonm>(дата звернення: 23.01.2026).

Володимир Горин

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,*

Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Україна

ВПЛИВ НЕФОРМАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ДОМОГОСПОДАРСТВА

Фінансова безпека домогосподарств є одним із найважливіших параметрів, який характеризує рівень соціально-економічної стійкості суспільства. Саме на мікрорівні формуються первинні механізми адаптації домогосподарств до економічних шоків та кризових явищ, зумовлених нестабільністю зовнішньої ситуації. В умовах воєнного періоду увага наукової спільноти до цієї тематики набуває особливої гостроти, адже домогосподарства зіштовхуються одночасно із зростанням ризику втрати базових джерел доходу, посилення невизначеності та звуження доступу до традиційних джерел фінансової підтримки. В таких умовах фінансова безпека домогосподарств перестає бути питанням виключно власного добробуту кожного індивіда, а розглядається як важливий елемент збереження економічної та соціальної стабільності у державі. Її вивчення дає можливість глибше зрозуміти, яким чином населення реагує на екстремізацію умов своєї життєдіяльності, виявити найбільш ефективні механізми забезпечення стійкості домогосподарств в умовах дії економічних шоків, сформулювати пріоритети впливу держави на структурні вразливості економіки з точки зору наслідків для фінансової безпеки кожного індивіда.

Фінансова безпека домогосподарства формується під впливом комплексу чинників різного походження та характеру дії. Крім загальновідомих чинників, які, як правило, відображаються у формалізованих економічних моделях (рівень доходів домогосподарства, стабільність зайнятості, доступ до інструментів для здійснення заощаджень та участі у фінансових ринках) в сучасних наукових дослідженнях дедалі більшу вагу відводять чинникам інституційного характеру, які визначають повсякденну фінансову поведінку окремих індивідів та сімей. Істотний вплив на ухвалення фінансових рішень домогосподарств, сприйняття ними ризиків та здатність протистояти сучасним фінансовим шокам справляють неформальні інститути, які функціонують поза межами офіційно

закріплених правил та норм поведінки.

В сучасній науці неформальні інститути визначають як систему стійких норм, звичаїв, ціннісних орієнтацій та поведінкових моделей, які передаються у процесі соціалізації та відтворюються у повсякденній практиці. Вони не мають правового закріплення, але часто сприймаються як самоочевидні. Неформальні інститути базуються на довірі, солідарності та соціальному капіталі, вони часто замінюють, конкурують або доповнюють формальні інститути [1]. У фінансовій сфері неформальні інститути виявляються в усталених суспільних переконаннях про прийнятний рівень споживання, ставлення до заощаджень чи заборгованості, сподівання на фінансову чи матеріальну підтримку від членів родини, а також рівень довіри до формальних фінансових інститутів.

Фінансову безпеку домогосподарств зазвичай характеризують як «стан захищеності його фінансових інтересів, здатність забезпечувати поточні потреби та зберігати стійкість у разі виникнення несприятливих подій» [2]. Фінансова безпека охоплює не тільки питання формування необхідних обсягів фінансових ресурсів домогосподарства, але й можливості їх ефективного використання, адаптації до непередбачуваних змін зовнішнього середовища, мінімізації втрат у випадку настання кризових ситуацій. Неформальні інститути у цьому контексті виступають об'єктивною детермінантою фінансової безпеки домогосподарства, впливаючи на те, яким чином воно формує чи розподіляє фінансові ресурси, оцінює ризики чи реагує на невизначеність.

Одним із головних проявів впливу неформальних інститутів на фінансову безпеку домогосподарств є фінансова культура населення, яка в Україні має ознаки, притаманні для посттоталітарних суспільств перехідного типу, а саме високий рівень родинної підтримки, неформальної зайнятості та тіньових доходів, превалювання позасистемних заощаджень, недовіра до фінансових інституцій та владних структур. Фінансова культура охоплює сукупність знань, навичок і поведінкових установок, які визначають рішення домогосподарств у сфері доходів, витрат, заощаджень та інвестицій. В Україні вона формується не через формальну освіту (адже впровадження спеціальних дисциплін у закладах середньої освіти дотепер має вибіркового характеру), а в сімейному середовищі, де закладаються уявлення про «правильне» поводження з грошима. Проблемним у цьому питанні є схильність населення до переоцінювання власної фінансової обізнаності, тоді як спеціалізовані дослідження свідчать про критичну нестачу фінансових знань у вітчизняних домогосподарств [5]. Внаслідок цього в Україні зберігається домінування споживчих моделей фінансової поведінки та низький рівень участі населення у фінансових схемах з

тривалим періодом реалізації (добровільні схеми пенсійного страхування, довгострокові депозити, інвестиції у довгострокові фінансові активи та ін.).

Вплив неформальних інститутів визначає ставлення домогосподарств до фінансового ризику. У багатьох суспільствах ризик сприймається як моральна чи культурна проблема. Утвердження в суспільстві поведінкових установок щодо уникнення ризику може стимулювати обережну фінансову поведінку домогосподарств. Хоча це сприяє накопиченню ними резервів та зниженню боргового навантаження, але водночас обмежує інвестиційні можливості та потенціал зростання добробуту. Натомість толерантність до фінансового ризику, яка підтримується неформальними нормами підприємливості та самостійності, може підвищувати доходи домогосподарств, але негативно впливати на фінансову безпеку у разі несприятливих змін. В Україні «обережна» фінансова поведінка населення щодо залученості до фінансового ринку має певною мірою вимушений характер та є прямим наслідком непослідовності позиції держави у захисті інтересів громадян під час фінансових криз (сертифікатної приватизації, гіперінфляції, «банкопаду» та ін.). Незважаючи на активний розвиток цифрових сервісів, у вітчизняному суспільстві стійкою залишається схильність до збереження заощаджень вдома, поза межами фінансової системи. В умовах ризиків воєнного періоду ця поведінкова установка ще більше утвердилась [4], а обсяг неформальних заощаджень оцінюють на рівні 30-35 млрд дол. США.

В суспільствах перехідного типу неформальні інститути також визначають характер фінансової взаємодії домогосподарства з іншими членами суспільства. При нерозвиненості формальних механізмів соціального захисту, недовірі до них чи їх неефективності, функції неформального страхування домогосподарств на випадок втрати доходу, хвороби чи інших соціальних ризиків відіграють родинні й сусідські зв'язки. Вони набувають форми фінансової чи матеріальної допомоги від батьків дітям і навпаки, спільного проживання кількох поколінь на одній житловій площі, внутрішньосімейних чи родинних трансфертів. Зокрема, навіть в умовах воєнного часу, коли масштаби зовнішньої нетрудової міграції набули безпрецедентних параметрів, приватні перекази в Україну складають 8-9 млрд дол. щорічно [3]. Така підтримка продовжує залишатись одним з найважливіших чинників, які визначають рівень фінансової безпеки домогосподарств в Україні, компенсуючи недоліки формальних систем соціального захисту населення. Водночас надмірна залежність від неформальної допомоги здатна знижувати мотивацію до створення власних фінансових резервів і формувати вразливість у разі

одночасних шоків, що зачіпають широкі соціальні групи.

Вплив неформальних інститутів на фінансову безпеку домогосподарств істотно зростає в періоди економічної нестабільності та криз. За умов зниження довіри до держави і фінансових інститутів саме неформальні правила поведінки стають основою для ухвалення населенням фінансових рішень. Вони можуть сприяти швидкій адаптації до нових реалій, наприклад через зміну споживчих пріоритетів домогосподарств або активізацію взаємодопомоги, але водночас закріплювати негативні поведінкові практики, які у довготривалій перспективі обмежують фінансову стійкість (відмова від формальних заощадження, участі у процесах інвестування та ін.).

Отже, неформальні інститути в економіці перехідного типу залишаються серед головних детермінант фінансової безпеки домогосподарств. Вони можуть як підсилювати захисні механізми, так і створювати додаткові ризики, залежно від конкретного соціально-економічного контексту та історично сформованих норм поведінки. Усвідомлення дуальності впливу неформальних інститутів є необхідною передумовою глибшого аналізу фінансової безпеки на мікрорівні та для вироблення відповідних заходів реагування, спрямованих на підвищення стійкості домогосподарств в умовах високого рівня невизначеності.

Список використаних джерел:

1. Jütting J., Drechsler D., Bartsch S., de Soysa I. (eds.) Informal Institutions. How social norms help or hinder development. Paris, The OECD Development Centre, 2007. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2007/10/informal-institutions_g1gh84fa/9789264039070-en.pdf
2. Данилюк М. М. фінансова безпека домогосподарств в умовах фінансової нестабільності. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 5/4. С. 6-8. URL: <https://elar.nava.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e8c2251f-94be-44dc-8cad-f58d04a21811/content>
3. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україні. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz_m.pdf
4. Романчук М. Гроші під матрацом: чому українці масово знімають готівку та які ризики це несе. URL: <https://expert.in.ua/finansy/groshi-pid-matratsom-chomu-ukrayintsi-masovo-znimayut-gotivku-ta-yaki-ryzyky-tse-nese/>
5. Шкурак Л. Лише третина українців можуть порахувати річну ставку кредиту — дослідження про фінграмотність. URL: <https://ain.ua/2025/07/04/doslidzennia-pro-fingramotnist/>